

XXIV

З бурдея вела снігом вузенька, лихо утоптана стежечка крізь поля до цісарської дороги, що вела до міста.

По ній пробиралися одного ранку Марійка з чоловіком. До суду.

Він ступав уперед, а вона за ним. Хитким кроком, пошпортуючися. Від часу до часу обзирався за нею.

Бідна жінка! Ніколи в житті не переступала порогів суду, не переступала хоч би в наймарнішій справі, а тепер на старі літа постаралася про те їхня дитина.

«Боже, що ти робиш?» — кленуло раз у його душі болісним зойком і обняло серце невимовним жалем.

Ні одної спокійної хвилі не мав він, відколи горе загіздилося в них. Страх і любов, любов і страх так і напереміну мучили його душу.

Плакав духовими, невидними сльозами, згадуючи Саву. Плакав і за померлим. Здавалося, ніколи не любив Сави більше, як тепер, як грозила небезпека втратити його гірше як смертю, як якась страшна кара мала його навіки вирвати від нього. Прийшло до чогось страшного, і коли прийшло, він опинився і туманів серед того горя.

І хто був винен? Хто був винен? З глибини його душі виринула кудлата, мов у собаки, голова дівчини й лакомі очі заблистіли проти нього.

Вона всьому винна!

Нехай би йому хто й що говорив, тисячі разів говорив, він знав своє. Вона була всьому винна! Се ж був великий гріх у своїх наслідках. Його син злучився з нею, що йому майже сестрою була, а се не могло господу вподобатися. З тої хвилі зблизилася кара, знищила Михайла і спинилася тепер перед ним самим. Рахіра загнала всіх у безодню. Що тепер далі буде? Бог один знав, що могло бути.

— Маріє, уважай! І все, що говоритимеш, мусиш запрягнути. А якби ти фальшиво присягнула, нехай тебе господь боронить! — обізвався по довгій мовчанці Івоніка.

— Ая, ая! Я ж говоритиму правду! — відповіла жалісливим голосом, силуючися зрівнятися з ним. Сніг упав такий великий, її ноги були такі зів'ялі, що вона шохвилі оставалася дальше позад нього.

— Чого вони хотять від нас? Ми вже сказали, що не знаємо нічого! Може, Сава вже вернеться з нами? Не знайшли нічого, як лише кілька крапель крові від зайця, і за таке пхати хлопця в нещастя! Господи, змилосярдія!

— Нічого не знайшли! — повторив Івоніка коротко. Він не говорив із нею і не сказав їй і досі своїх тайних думок та здогадів про убійника. До чого ж? Вона й так як напівбожевільна з остраху за хлопцем, а наколи б дізналася про страшну правду, зійшла б цілковито з розуму! Се вже останеться навіки загребане лише в його груді!

— Жандарі казали мені, що нічого не знайшли досі, що б на Саву свідчило! — тягнув він дальше із удалим спокоєм. — Убійник був такий хитрий і осторожний, що затер усі сліди за собою, мов прямо в воду кинувся. «Нічогісінко», — казали. А хоч і є підозріння, та як нема доволі відповідних доказів, хлопця не можуть покарати. Так казали. Від панів із суду чули. Але він може ще і з півроку замкнений сидіти. Він у підозрінні, і за доказами можуть іще хто знає доки пошукувати.

На білій, бездоганній поверхні виглядали обоє здалека, мов дві чорні точки...

В суді ставили їй між іншим ті самі питання, що дома: чи Сава був дома, коли брата замордовано?

Вона зблідла, мов смерть, дрижала на цілому тілі і, оглядаючися переляканими очима довкола себе, сказала, що був дома. І чому ж би не був? Таке каже, що був. Доконечне, був. Нехай вже її покарають, як се неправда, запруть на цілий рік; хоче минутися в криміналі, лише нехай її сина пустять на волю...

Суддя поглянув на неї довго, тихо.

— Ти мусиш заприсягнути те, що говориш! — сказав.

Вона позирнула благаючим поглядом на чоловіка.

— Івоніко, чи не так? Він був дома? — пробелькотіла. — Господи милосердний! Скажи ж бо!!.

Він спустив погляд до землі.

— Я не знаю, Маріє! Мене не було дома!

Вона знов оглянулася довкола себе, та сим разом уже майже блудним поглядом.

— Тебе не було дома? — спитала і, усміхнувшись безсмыслено, зацікавила.

На столі засвічено свічки коло хреста.

— Підноси руку! — велів суддя.

Вона кинулася з жахом узад, витріщилася несамовито на нього.

— Я не буду присягати!! — кликнула і, метнувшись з неописаним переляком узад, мало що не перевернула судді. Сей скипів і потермосив її за плечі. Вона вичерпала його терпливість нині до крайності.

— Брехливе мужицьке насіння! — гукнув погірдливо. Івоніка стояв мовчки і сплакав. На його жінці не було ще чужої руки!

— Не буду, не буду!..

Вона тиснулася, мов божевільна, до стіни... Кілька хвиль пізніше випровадив її Івоніка напівзімлілу на коридор.

Як уведено Саву, Івоніка перелякався. Виглядав, як кістяк. Вихуділий, блідий і втомлений. Не говорив майже нічого. Побачивши перед собою батька, спустив погляд додолу, й ні словечко не перейшло через його уста. Взагалі мовчав. Хіба що вимовляв слово «ні». Не можна було з нього нічого видобути, і його виведено назад.

Івонікові краялося серце на вид сина, одначе і він мусив мовчати.

Відчув. Мовчанка, завзята, рішуча, глуха мовчанка була одиноким способом рятунку. В ньому одному могло все навіки потонути, могло все загубитися безповоротно.

В суді довідався Івоніка також, що померлий не мав і при війську ворогів. Між камратами був загальнолюблений і поважаний, шаржа була з нього вдоволена. Замітна була в нього лише незвичайна відроза до оружжя, особливо ж до рушниць...

«Вже тоді відчув він, що на нього звернений десь якийсь набій, — толкував собі нещасний батько, — і він опирався тому зі всіх сил, як міг, а проте мусив його неустанно при собі терпіти. Як страшно мусило йому бути! Хотів вирватися на волю, але він його здержав. Грубі касарняні мури не впускали смерті до нього, вона заховалася до лісу й дожидала терпливо його приходу літами. Дома не мали спокою, щоб його вирвати зі столітніх мурів, а як уже справді вирвався, повернув, тоді й уставився сам перед набій...»